

УДК 82.09:111.852:61(0:82)
DOI 10.31494/2412-933X-2018-1-6-42-49

**The binary of aesthetic categories in the artistic narrative
on medical topics**

**Бінарність естетичних категорій
у художньому наративі на медичну тематику**

Olena Veshchikova,
Candidat of Philological Sciences,
Senior Lecturer

Олена Вещикова,
кандидат філологічних наук,
старший викладач

<https://orcid.org/0000-0003-2119-5495>

veshchikova@gmail.com

Zaporizhzhia State Medical
University

Запорізький державний медичний
університет

✉ 26 Maiakovskiy avenue,
Zaporizhzhia, 69035

✉ просп. Маяковського, 26,
м. Запоріжжя, 69035

Original manuscript received A September 07, 2018

Revised manuscript accepted October 22, 2018

ABSTRACT

The article is devoted to the binary of aesthetic categories of "tragic", "comic", "beautiful" and "ugly", "harmonic" and "chaotic", "sublime" and "low" in the work of Gavin Francis "Amazing adventures inside the body. Great journey from head to toe". The article aims to trace how the specifics of the author's consciousness influence the deployment of the content of aesthetic categories in the contemporary artistic narrative on medical topics.

The homodiegetic narrator-medical doctor expresses his own point of view on the perception of those aesthetic phenomena traditionally been perceived as disgusting, ugly, or low. The study finds out that the author actively applies the narrative strategy of intertextuality and intermediality, which add specific aestheticism to the narrative on medical topics. The narrator's intention is to demonstrate his artistic tastes, formed on his own experience, and that way manipulating the reader's reception and persuading the reader that the medicine can be aesthetic. The most complete intermedial narrative strategy is revealed when the narrator appeals to the work of Leonardo da Vinci, who paid considerable attention to the study of anatomical structure and normal human physiology. G. Francis also appeals to the artistic works that were inspired by the surgical interventions.

The specificity of a medical narrative leads to bringing up the issues that are tabooed in everyday discourse. The author does not scavenger the physiological details, but presents them in such a way – combining low and comic – that the reader doesn't feel disgust.

The binary of aesthetic categories is revealed through the peculiarities of perception by the recipient. The beauty is embodied in the complexity and economy of the structure of human body and its harmony, which is revealed through expediency. The author's intention is to make a suggestive effect on the reader, to give rise to his/her positive emotions, to form a special view on the human body as an aesthetic

phenomenon. In the work the content of the aesthetic categories of "beautiful", "ugly", "low", "tragic" and "comic" is reinterpreted and transformed, gaining new shades.

Keywords: *aesthetic category, medical narrative, G. Francis, intertextuality, intermediality.*

Медицина є галуззю, що становить важливий аспект життя кожної людини, а медичний дискурс, утілений в художньому наративі, нерідко є об'єктом дослідження літературознавців. Так, серед вітчизняних дослідників можемо назвати О. Турган (Турган, 2013; 2016) та Ю. Лисанець (Лисанець, 2018). Однак художня творчість британського письменника Гевіна Френсіса ще не була об'єктом спеціального літературознавчого дослідження, що зумовлює актуальність цієї статті. Творчий доробок цього автора становить особливий інтерес при аналізі медичного наративу, оскільки Гевін Френсіс сам є лікарем. Мета розвідки – простежити, як специфіка авторської свідомості впливає на розгортання змісту естетичних категорій "трагічного" й "комічного", "прекрасного" й "потворного", "гармонійного" й "хаотичного", "піднесеного" й "низького" в сучасному художньому наративі на медичну тематику.

Першоособовий наратор у творі Гевіна Френсіса "Дивовижні пригоди всередині тіла. Велика подорож від голови до п'ят" ознайомлює читача із культурною мапою тіла і висловлює власну точку зору на сприймання тих естетичних феноменів, які традиційно сприймалися як огидні, потворні або низькі. Автор конструє свій текст у такий спосіб, щоб почергово розповісти про людський організм від голови до нижніх кінцівок. При цьому тілесний "низ" (таз, геніталії) зовсім не є синонімом "низького", на відміну від, приміром, карнавальної культури.

Починає наратор з рефлексій над головним мозком, згадуючи своє навчання в медичній школі, і дивує читача вже з перших сторінок: "Я дістав мозок з відра, примружившись від випарів консерваційної рідини. Це був красивий предмет. Тримаючи його в руках, я намагався думати про відомість, яка в ньому колись існувала, про емоції, які проходили по його нейронах і синапсах" (Френсіс, 2016: 21). Навряд чи подібні приємні враження можуть виникнути у пересічного читача, проте для медика, яким є Г. Френсіс, мозок людини є гармонійною структурою, що втілює ідеали Античності й Відродження. Цілоком у душі естетичних поглядів І. Канта автор переконує читача, що краса мозку не є його іманентною властивістю як предмета, а це людина сприймає орган тіла прекрасним завдяки його цінності, прагматичним якостям і доцільності.

На прикладі діяльності головного мозку, що фіксується енцефалографом, автор розкриває естетичні категорії хаосу й гармонії. Нормальне функціонування психічних процесів (спілкування, мислення, відчуттів, уяви) він порівнює з ритмом музики, а епілептичні напади – з неприємним шумом (Френсіс, 2016: 24). Так само, на думку наратора, людське тіло є пейзажем, що втілює велику космічну гармонію, відповідно, хвороба є порушенням гармонії й внутрішнього балансу.

Г. Френсіс часто вдається до метафор, і його поетична мова перетворює звичайні людські органи і банальні процедури на особливий

естетичний об'єкт. Наратор бачить красу у сітківці ока, порівнюючи крововиливи – із заходом сонця під час шторму, бліді плями – з купчастими хмарами, артерії з високим кров'яним тиском – зі стрілами блискавки, рух повітря у легенях, що прослуховуються стетоскопом – із шелестом листя під час легкого бризу, серцебиття плода – із синкопованою рапсодією і польотом птаха над океанічною течією пульсу матері. Іноді самі пацієнти, про яких розповідає Г. Френсіс, здатні відчуті прекрасне безпосередньо під час маніпуляції: жінка “спокійно лежала на спині й дивилася на лампу в операційній, немов на зоряне небо. – Що ви бачите? – запитав я в неї перед операцією, під час якої їй мали розрізати око. – Якись візерунки, – сказала вона, – світло, яке рухається, і тінь. Досить красиво” (Френсіс, 2016: 57).

Однією з найбільш активних задіяваних наративних стратегій автора, що надає оповіді на медичну тематику специфічного естетизму, є використання інтертекстуальності й інтермедіальності. Ця наративна стратегія базується на теорії досвідченості (“experientiality”), розробленій М. Флудернік, і спирається на співвідношення досвіду наратора й досвіду реципієнта. Наративом дослідниці вважає такий текст, що містить динаміку пізнавальних здібностей реципієнта (оповідача, персонажа), заснованих на відчутті чужого (авторового, нараторового, персонажів) внутрішнього світу (Флудернік, 2005). Відповідно, Г. Френсіс, залучаючи інтертекстами та інтермедіатами у свою оповідь, використовує їх для вираження власної світоглядної позиції, репрезентації досвіду й показу універсальних знань з різних галузей культури. Іntenція автора – маніпулювати читацькою рецепцією і через конкретні текстові сигнали продемонструвати свої художні смаки, сформовані на власному досвіді, щоб перекопати читача, що медицина може бути естетичною. Ця стратегія реалізується практично в кожному розділі, оскільки до кожного з них наратор подає епіграф із творів найрізноманітніших авторів: Леонардо да Вінчі, Мері Шеллі, Гіппократа, Борхеса, Ральфа Емерсона, Теофраста, Парменіда, Гомера, Елізабет Браунінг, братів Грімм, Лоуренса Стерна тощо.

Питання анатомії та фізіології відходять на другий план, увага приділяється явищам мистецтва – поезії, прозі, живопису, що перебувають у культурній пам'яті наратора. Розповідаючи про історію розвитку й використання у психіатрії електроконвульсивної терапії (пересічному читачеві вона більше відома як електрошок), наратор звертається до двох літературних творів, що демонструють те, як одна й та сама маніпуляція може сприйматися і як художньо-естетична, і як потворна, залежно від наміру автора. Кен Кізі у книзі “Пролітаючи над гніздом зозулі” стереотипно презентує цей метод лікування як знаряддя тортур; у творі Сильвії Плат “Під скляним куполом” електроконвульсивна терапія сприймається пацієнтом як трансцендентальний феномен і зцілення від мук, якщо її проводить турботливий лікар. Крім того, стверджує наратор, літературні описи цього методу навіюють неприємні відчуття, оскільки письменники у

своїй уяві позбавляють хворого снодійних і знеболювальних засобів, які зазвичай використовуються при подібних маніпуляціях у наш час.

Розділ, присвячений оку, містить розповідь про “Книгу вигаданих істот” Хорхе Луїса Борхеса, який під час її написання був практично сліпим внаслідок відшарування сітківки ока й катаракти. Борхес, – пише Г. Френсіс, – “описує сферу як найпростішу, найкрасивішу та найгармонійнішу геометричну форму” (Френсіс, 2016: 53), і саме сферою є людське око, що нагадує прекрасне мініатюрне небесне тіло. Естетична категорія прекрасного поєднується з категорією трагічного. Гіркої іронії та трагізму оповіді додає згадка наратора про те, що Борхес осліпнув саме тоді, коли став директором Аргентинської національної бібліотеки, і “блукав лабіринтами з мільйонів книг, які не міг прочитати” (Френсіс, 2016: 55).

Інтермедіальна наративна стратегія автора якнайповніше розкривається при апелюванні до творчості Леонардо да Вінчі. Як відомо, він приділяв значну увагу вивченню анатомічної структури і нормальної фізіології людини. Звертаючись у своїй стратегії до образотворчого мистецтва, Г. Френсіс на прикладі “Мони Лізи” демонструє, наскільки для да Вінчі важливо було не просто зобразити ідеалізовану красу, а відтворити обличчя таким, яким воно є, усі його привабливі і незвичні риси, а це ставало можливим завдяки глибокому розумінню внутрішньої роботи м’язів і фізіогноміки. Відповідно, автор “Дивовижних пригод...” поступово підводить читача до ототожнення естетичної категорії краси з поняттям доцільності.

Наратор використовує “Таємну вечерю”, щоб показати, як робота м’язів спричиняє найправдивіші людські емоції, і ці м’язи не тільки нагадують нам про анатомію, а опосередковано стають елементом художнього, прекрасного. Г. Френсіс поєднує фізіологію і художню майстерність в один сплав, як щось невіддільне одне від одного. Так, емоцію несхвалення на обличчі Хоми, зображеного на картині, наратор пояснює через м’яз *depressor anguli oris*, що опускає кутики губ.

Для Г. Френсіса прекрасним навіть є жіноче обличчя, половину якого спотворив т. зв. параліч Белла, оскільки наратор слідує тезі Леонардо да Вінчі про те, що “краса існує і в крайніх проявах емоцій, а не лише в нейтральності” (Френсіс, 2016: 77). Адже видатним є той твір, що написаний за допомогою контрастів: “Ваші картини будуть більш мальовничими, якщо потворне буде поряд із красивим, старе – поряд із молодим, а сильне – поряд із слабким” (Френсіс, 2016: 77). Такий принцип композиції простежується в усьому творі Г. Френсіса.

Автор, переконаний в естетизмі анатомії, фізіології та медицини, апелює і до художніх творів, що з’явилися внаслідок хірургічних втручань. Вони надихнули на творчість Робіна Робертсона, чий вірш “Поділ надвое” описує операцію із заміни серцевого клапана. Поетеса Кетлін Джеймі і художниця Бріджит Коллінз створили спільний проєкт після видалення у Джеймі молочної залози. Довгий шрам, що утворився після операції, вони зобразили на картині у вигляді гілки горобини. У

такий спосіб шрам більше не символізує загрозу і не сприймається як щось жахливе. Отже, використання інтермедіальної стратегії надає медичним фактам, про які розповідається в “Дивовижних пригодах...”, естетичного характеру.

Важливість для наратора всебічно розкрити красу людського тіла змушує порушувати теми, табуйовані у звичному дискурсі. Автор не смакує фізіологічні подробиці, а презентує в такий спосіб, щоб у читача не виникло відрази. “Огидне має становити або бути спроможним становити елемент мистецтва”, – стверджує Т. Адорно (Адорно, 2002: 68).

До розділу “Товста й пряма кишки: дивовижний твір мистецтва” Г. Френсіс подає епіграф з твору Джеймса Джойса “Улісс”: “На середині опір послабився, і він дозволив своєму кишечнику спорожнитись, не відриваючись від журналу... Сподіваюсь, не надто товсто, геморої знову не виникне. Ні, якраз нормально” (Френсіс, 2016: 186). Епіграф справляє відразливе враження, і зрозуміло, що йтиметься про фекалії, анальний отвір, тобто про брудне й огидне (у стереотипному читацькому сприйманні). Проте ефект від епіграфа нівелюється в тексті. “У Френсіса душа поета, і він бачить красу там, куди більшість із нас не наважилися би зазірнути”, – йдеться у рецензії на книгу (Френсіс, 2016: 6). Наратор повсякчас звертається до естетики і переконує, що для більшості лікарів на перший план виступає прагматика: “Огида від гнійних ран, ректального пролапсу і гангрени не має значення: їх потрібно оглянути, тому естетичний бік питання неважливий” (Френсіс, 2016: 188). Тому лікар абсолютно спокійно і в нейтральній тональності описує реальний випадок з практики – огляд пацієнта, котрий засунув собі в пряму кишку пляшку з-під кетчупу (мотиви пацієнта, як би не було цікаво читачеві, автор не пояснює): “Біла пластикових країв інструменту я побачив здорові рожеві стінки прямої кишки з жовтими вкрапленнями фекалій” (Френсіс, 2016: 190).

Огидне, низьке як естетична категорія поступово змінює свій вектор. Спочатку завдяки комізму: неординарний випадок з пацієнтом смішить персонал лікарні. Далі оповідач змушує читача поглянути на ситуацію з діаметрально протилежного ракурсу, і огидне раптом стає прекрасним. Рентгенівський знімок стороннього тіла в прямій кишці пацієнта Г. Френсіс презентує як витвір мистецтва, сповнений “невловимої краси”, незалежно від того, чи це тілесний “верх”, чи це “низ”: “На передньому плані були кістки тазу, схожі на дві сторони долини; над ними нависали невиразні газоподібні хмарки кишківника – точнісінько як небо на картинах Тернера. По центру вимальовувався якийсь недоречний об’єкт – хмарочос посеред пасторальної сцени. Це були виразні, впізнавані контури брендової пляшки з-під кетчупу” (Френсіс, 2016: 191). Наратор апелює до психології естетики, згідно з якою “цінність мистецтва полягає не лише в сприйнятті краси, а й у здатності викликати різноманітні емоції: сум’яття, здивування, огиду і навіть сором” (Френсіс, 2016: 192). Тому в очах лікаря цей рентгенівський знімок мав беззаперечну естетичну цінність і був

художнім твором: “на ньому зернистим контурам кісток і кишківника протиставлялась вивірена елегантність скла і металу. У цьому контрасті між пляшкою з мас-маркету та органічною формою таза містера Дулетто було щось від поп-арту. <...> Знімок вкрали: мабуть, хтось ще побачив у ньому безцінний твір мистецтва” (Френсіс, 2016: 192). Остання фраза сповнена іронії, що додатково створює ефект комізму.

Втілюючи у творі естетичну категорію комічного, наратор намагається в такий спосіб нівелювати відразу, що може виникнути у читача при описі неприємних або й потворних медичних маніпуляцій, і зробити цей опис естетично нейтральним або навіть привабливим. Так, одна з персонажів – пацієнтка, скальп якої після нейрохірургічної операції був скріплений затискачами і скобами, а шрам на голові – “завбільшки з місячний кратер” (Френсіс, 2016: 28), жартує і каже, що схожа на Франкенштейна.

Так само наратор вдається до жартів, аби розважити читача. Наприклад, у казці братів Грімм “Білосніжка” мисливець приносить королеві не людські, а свинячі нутроці. Г. Френсіс іронізує над тими, хто не знає будови людського тіла: “Якби Королева була краще обізнана в порівняльній анатомії або принаймні в м'ясництві, вона б знала, що її обманули: свиняча печінка більш грудкувата, порівняно з нею частки людської печінки досить гладкі” (Френсіс, 2016: 181).

Посмішку у читача викликають і кілька комічних випадків із лікарської практики гомодієгетичного наратора: так, лікар питає пацієнта з травмою руки, чи не заробляє він на життя грою на фортепіано (Френсіс, 2016: 143). Іноді жартують навіть самі травмовані: чоловік із цвяхом у руці іронічно порівнює себе з розіп'ятим Ісусом. Автор тут ж комічну ситуацію переводить у площину прагматики і жартома пояснює читачеві, що розпінати людину, прибиваючи запл'яста до деревини, недоцільно, оскільки тканини тіла не витримали б його ваги і порвалися, лише скалічивши руку (Френсіс, 2016: 153).

Бінарність естетичних категорій, зокрема комічного, у “Дивовижних пригодах...” розкривається через особливості сприйняття реципієнтом. Так, хворий на рак жартує, що майже варто було захворіти заради багатофункціонального і зручного лікарняного ліжка, але зовсім не смішно його дружині. Зрозуміло, у творі має місце і трагічне, не прикрашене і не розбавлене гумором, наприклад, оповідь наратора про вмирання старої жінки у нього на руках.

“Мистецтво не може бути потворним, якщо в ньому є правда”, – наводить Г. Френсіс слова скульптора Родена (Френсіс, 2016: 188). Весь твір являє собою підтвердження цієї цитати, адже наратор дивиться на людське тіло крізь призму медицини і переконує читача, що тіло не є потворним, і навіть в огидному на перший погляд є своя особлива краса. Автор-медик розуміє красу як “те, що викликає захоплення”, а для лікаря краса втілюється у складності й економності будови людського тіла, навіть хворого, та його гармонійності, що розкривається через доцільність. Іntenція наратора – справити сугестивний вплив на

читача, викликати в нього позитивні емоції, сформувані особливий погляд на людський організм як естетичний феномен, у якому найважливіше місце посідає категорія прекрасного. Зміст естетичних категорій “прекрасного”, “потворного”, “низького”, “трагічного”, “комічного” тощо у творі на медичну тематику переосмислюється і трансформується, набуваючи нових відтінків.

Література

1. Адорно Т. Теорія естетики / Пер. з нім. П. Таращук. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 518 с.
2. Лисанець Ю. В. “По той бік стетоскопа”: дихотомія “лікар – пацієнт” і її деконструкція в сучасному літературно-медичному дискурсі / Ю. В. Лисанець // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. – 2018. – Т. 29 (68), № 1. – С. 158-162.
3. Турган О. Код лікаря у творчості М. Левицького / О. Турган // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. – 2013. – Вип. 1. – С. 182-186.
4. Турган О. Медична проблематика у творчості І. Я. Франка / О. Турган // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. – 2016. – Вип. 2. – С. 17-22.
5. Френсіс Г. Дивовижні пригоди всередині тіла. Велика подорож від голови до п'ят. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. – 286 с.
6. Fludernik M. Towards a “Natural” Narratology. London and New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2005. 362 p.

References

1. Adorno, T. (2002). *Teoriia estetyky* [The theory of aesthetics]. Kyiv : Osnovy [in Ukrainian].
2. Lysanets, Yu. V. (2018). “Po toi bik stetoskopa”: dykhotomiia “likar – patsient” i yii dekonstruktsiia v suchasnomu literaturno-medychnomu dyskursi [“On the other side of the stethoscope”: dichotomy “doctor-patient” and its deconstruction in modern literary-medical discourse]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriiia : Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*, 29 (68), 158-162 [in Ukrainian].
3. Turhan, O. (2013). *Kod likaria u tvorchosti M. Levytskoho* [Code of the doctor in the work of M. Levytsky]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia : Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*, 1, 182-186 [in Ukrainian].
4. Turhan, O. (2016). *Medychna problematyka u tvorchosti I. Ya. Franka* [Medical problems in I. Ya. Franko's work]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia : Filolohiia*, 2, 17-22 [in Ukrainian].
5. Francis, G. (2016). *Dyvovyzhni pryhody vsередyni tila. Velyka podorozh vid holovy do piat* [Amazing adventures inside the body. Great journey from head to toe]. Kharkiv : Klub simeinoho dozvillia [in Ukrainian].
6. Fludernik, M. (2005). *Towards a “Natural” Narratology*. London and New York : Routledge, Taylor & Francis Group.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено бінарності естетичних категорій “трагічного” й “комічного”, “прекрасного” й “потворного”, “гармонійного” й “хаотичного”, “піднесеного” й “низького” у творі Гевіна Френсіса “Дивовижні пригоди всередині

тіла. Велика подорож від голови до п'ят". Мета статті – простежити, як специфіка авторської свідомості впливає на розгортання змісту естетичних категорій в сучасному художньому наративі на медичну тематику. Першоособовий наратор-медик у творі висловлює власну точку зору на сприймання тих естетичних феноменів, які традиційно сприймалися як огидні, потворні або низькі.

У дослідженні з'ясовано, що автор активно задіює наративну стратегію використання інтертекстуальності й інтермедіальності, що надає оповіді на медичну тематику специфічного естетизму. Іntenція наратора – продемонструвати свої художні смаки, сформовані на власному досвіді, тим самим маніпулювати читацькою рецепцією і переконати читача, що медицина може бути естетичною. Якнайповніше інтермедіальна наративна стратегія розкривається при апелюванні до творчості Леонардо да Вінчі, який приділяв значну увагу вивченню анатомічної структури і нормальної фізіології людини. Г. Френсіс апелює і до художніх творів, натхненням до появи яких були хірургічні втручання.

Специфіка медичного наративу зумовлює порушення тем, табуованих у повсякденному дискурсі. Автор не смакує фізіологічні подробиці, а презентує їх у такий спосіб, щоб у читача не виникло відрази, поєднує низьке з комічним.

Бінарність естетичних категорій розкривається через особливості сприйняття реципієнтом. Краса втілюється у складності й економності будови людського тіла та його гармонійності, що розкривається через доцільність. Намір автора — справити сугестивний вплив на читача, викликати в нього позитивні емоції, сформувати особливий погляд на людський організм як естетичний феномен. Зміст естетичних категорій "прекрасного", "потворного", "низького", "трагічного", "комічного" у творі переосмислюється і трансформується, набуваючи нових відтінків.

Ключові слова: естетична категорія, медичний наратив, Г. Френсіс, інтертекстуальність, інтермедіальність.